

OD KAROLINŠKOGA DUŽNOSNIKA DO HRVATSKOGA VLADARA.

Hrvati i karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća

Mladen ANČIĆ
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK 949.75:944 (IX. st.)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 28. VIII. 1997.

Na temelju suvremenih franačkih vrela i uz oslonac na rezultate arheoloških istraživanja, autor pokušava uspostaviti okvire političkih gibanja prve polovice IX. st. u kojima izrasta hrvatska kneževina. U tekstu se brani nova lekcija jednoga ulomka teksta *Annales regni Francorum* koji se odnosi na hrvatskoga kneza i franačkog vazala Bornu. Iz te nove lekcije autor dalje izvodi sliku prvih faza razvoja kneževine, smatrajući kako knez Borna koristi sukobe oko ustanka svoga susjeda Ljudevita, kneza donjopanonske kneževine, kako bi proširio područje pod svojom vlašću. Uz osvrt na tipologiju i značajke društava koja izrastaju na *limesu* karolinškoga carstva, dalji razvoj i nutarnje integrativne procese hrvatske kneževine autor smješta upravo u taj kontekst.

Razdoblje franačkoga vrhovništva, odnosno stvaranja temelja hrvatske ranosrednjovjekovne države u prvoj polovici IX. st., predstavlja i danas, nakon više od jednoga stoljeća intenzivnoga istraživanja, područje od osobita znanstvenoga interesa. Taj je interes motiviran dvojakim razlozima, kako onima unutarnjim (narav vrela) tako i onim vanjskim (značenje zbivanja). S jedne strane, naime, današnji historičar tek za ovo doba ima na raspolaganju prvorazredna vrela, suvremena zbivanjima o kojima je u njima riječ. Dakle, za razliku od većine drugih vrela na kojima se temelji poznavanje najranije hrvatske povijesti, nije riječ o tekstovima koji su plod naknadne rekonstrukcije i racionalizacije autora vremenski udaljenih od predmeta o kojemu pišu. Ta vrela - a uglavnom se radi o franačkim pripovjednim djelima, i to ponajprije onima koja se pripisuju Einhardu,¹ biografu cara Karla Velikog, a potom i autobiografskom djelu suvremenoga teologa

¹ O Einhardu i njegovim djelima ukratko Lovorka ČORALIĆ, Einhard i "Život Karla Velikog" u: *Einhard/ Život Karla Velikog*, Zagreb 1992, 28 i d.

Gotschalka² - doduše nisu nastala u samoj Hrvatskoj. Čini se, ipak, nedvojbenim kako su, ako već i nisu nastala na području o kojemu govore, jednim svojim dobrim dijelom izravna reprodukcija ili interpretacija obavijesti koje su potekle iz hrvatskih redova.³ S druge je, pak, strane prva polovica IX. st. formativno razdoblje od krucijalne važnosti za razvoj hrvatskoga društva. Polustoljetna hrvatska participacija u razvoju karolinškoga sustava jasno je opredijelila mjesto hrvatskoga društva u razvoju uljudbenih sustava i definirala polazne pozicije ukupnoga razvoja u kasnijim stoljećima.

Dakako, nakon cijeloga stoljeća istraživanja, hrvatska se povijest ovoga doba ne doima više kao *tabula rasa*. Danas je o njoj moguće govoriti samo u smislu reinterpretacije poznatih činjenica, odnosno pokušaja reinterpretacije samih vrela, kako bi se na taj način eventualno došlo do novih činjenica i drugačijega razumijevanja određenih zbivanja.⁴ Pri tomu u najnovije doba cijeli taj posao izgleda iluzorno i započinjati izvan onih okvira koje je u svojim filološkim istraživanjima i cijelom nizu radova postavio R. Katičić. Njegova izvođenja o temeljnim kategorijama društvenog života, koji on inače zgodno označava pridjevom "gentilni",⁵ još će zadugo tvoriti okvir razumijevanju unutarnjih prilika i funkcioniranja institucija koje se mogu smatrati naslijedom zajedničkoga blaga slavenskoga sloja hrvatske povijesti.

No, ovom bih prigodom pozornost usmjerio na problem koji izvire iz interpretacije jednoga stavka u tekstu Franačkih anala, a o čemu u velikoj mjeri ovisi razumijevanje odnosa između franačkih vlasti i prvih poznatih hrvatskih vladara. Iz tumačenja toga stavka, zapravo, najizravnije izviru problemi u svezi sa sazrijevanjem prvih oblika državne organizacije u Hrvata i teritorija na kojem se ona prostirala. Tekst o kojemu je riječ govori o boravku poklisara različitih gentilnih vladavina na dvoru cara Ludovika Pobožnog u zimu 818. Naime, tekst se Anala, nakon što je naznačen boravak i posao koji su obavili poklisari beneventanskoga vojvode, nastavlja nabrojanjem ostalih poklisara, što u lekciji njemačkoga priredivača izgleda ovako:

*"Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant".*⁶

² U najnovije doba Gotschalkov boravak u Hrvatskoj komentira, s pregledom starije literature, Željko RAPANIĆ, Solinska epizoda europske povijesti, *Starohrvatski Solin (Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku, 85/1992)*.

³ Za narav i način postanka franačkih vladarskih anala (*Annales regni Francorum*) usp. Rosamond MKITTERICK, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians*, Longman, London and New York, 1993, 4 i d.

⁴ Usp. primjerice Neven BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994, 17-20, 102-104; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatski Rani Srednji Vijek*, Zagreb 1995, 167-171.

⁵ Tako u Radoslav KATIČIĆ, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split 1993, 174 i d.=*Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 20/1990 (Split 1992). U tekstovima prevedenim s njemačkog i uvrštenim u isto djelo nalazi se nešto uobičajeniji pridjev "rodovski" (KATIČIĆ, o.c. 39 i d.).

⁶ Ovakvu lekciju donosi F. KURZE, *Annales regni Francorum, Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*, II. Hannoverae 1895, 149, a od njega preuzima Franc KOS, *Ciradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, II, Ljubljana 1906, 48.

Problemi s čitanjem ovoga stavka javili su se jako rano, praktički još kod samih suvremenika, pa je anonimni pisac djela "*Vita Hludowici imperatoris*", koristeći se *Analima* pri tomu dao svoju lekciju ovoga ulomka. On je, ispuštajući njegovo ime, *dux*-a Bornu valjda smatrao vladarem svih gentilnih vladavina koje se tu nabrajaju i slijede iza njegova imena, što je rezultiralo sljedećim tekstom:

*"Praeterea aliarum aderant missi nationum, Abodritorum videlicet et Goduscanorum et Timotianorum, qui Bulgarum societate relicta, nostris se nuper sotiaverunt."*⁷

Da nešto s čitanjem ovoga ulomka kod njemačkih priređivača nije posve u redu uočio je potkraj prošloga stoljeća F. Rački i predložio da se iza riječi *Guduscanorum* stavi zarez, čime bi se Bornu označilo samo kao *dux*-a Guduscana/Gačana, i dobila sljedeća lekcija:

"Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant".⁸

Kako se, međutim, u daljemu tekstu *Anala* Bornino ime pojavljuje u još nekoliko navrata, ali uvijek s drugačijim titulama (pod god. 819. kao "*dux Dalmaciae*", pod god. 820. bez titule i konačno pod god. 821. kao "*dux Dalmaciae atque Liburniae*"), početni problem nije bio riješen ni ovakvom lekcijom. Sukladno, naime, čitanju koje je predložio Rački i koje je do danas općeprihvaćeno, moglo bi se zaključiti da je Borna prvotno bio *dux*-om gentilne vladavine *Guduscanorum*/Gačana, te da je zahvaljujući zaslugama stečenim u borbama protivu Ljudevita naknadno dobio dalmatinski *ducatus*, kako je još davno pojašnjavao Drinov a dijelom prihvaćao u novije doba i Suić.⁹ Drugi su povjesničari pokušali naći objašnjenja u tomu da je Borna između ostaloga vladao i nad Gačanima, te da su njihovi plemenski poklisari na franačkom dvoru naprosto poistovječeni s kneževim, odnosno da se Borna naziva *dux*-om Gačana "stoga što se njegova kneževska vlast proteže i na tu županiju te je on i njezin vladar". U novije vrijeme raščlanjujući informacije iz *Anala*, i nakon što je ukratko prikazao različita mišljenja, Katičić je ovu prividnu zbrku oko Borninih titula pokušao razriješiti tvrdnjom kako je navod pod god. 820. (*dux Dalmaciae*) zapravo "samo skraćen umjesto potpunog i pravog *dux Dalmaciae atque Liburniae*", dok je vladanje nad Gačanima stvarno jedino koje "Borninoj vladavini daje gentilnu legitimaciju".¹⁰

U nastavku ovoga razlaganja, međutim, upada Katičić u nepremostive teškoće, pa tako prvo tvrdi da je "pravi naslov Bornin bio *dux Sclavorum Dalmatinorum atque Liburnorum*", da bi nešto dalje zaključio "Borna kao *dux Guduscanorum* samo je jedan od hrvatskih knezova". Na kraju, Katičić se ipak mora vratiti prvotnoj ideji Drinova ("*Borna*

⁷ Franjo RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 320.

⁸ RAČKI, o.c. 320.

⁹ Za stanovište Drinova usp. KATIČIĆ, o.c. 45, bilj. 30. Mate SUIĆ, Granice Liburnije kroz stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2/1955, 293-4, nije tako eksplicitan, ali se iz njegova izlaganja može izvući zaključak sličan onomu što ga je postavio Drinov.

¹⁰ KATIČIĆ, o.c. 175.

dux Guduscanorum ... kao jedan od *duces Croatorum* ili *Sclavorum Dalmatinorum* ... vino se do vladarskog položaja nad čitavim hrvatskim sklopom gentilne vlasti, sebi podredio druge *duces* ... Taj položaj je Borna najlakše mogao dobiti uz podršku Franaka za dobre i vjerne usluge, uređujući za njih njihovu Dalmaciju”), koju je inače odbio s obrazloženjem kako vrela ne daju dovoljno materijala za takvu konstrukciju.¹¹ Konačno, na zanimljiv, iako ne posve nov način, tretira različitosti Borninih titula I. Goldstein, koji uopće ne smatra važnim upozoriti na to, već ih jednostavno redom navodi a potom zaključuje, bez podrobnijega objašnjenja: “Čini se da je središte prostora kojim je (Borna) vladao bilo u Lici, a da se tek po Borninoj smrti, dakle do vladavine Mislava i Trpimira, hrvatski vladar preselio u neposredno zaleđe dalmatinskih gradova.”¹²

*

Čini se, nakon svega, kako bi nova lekcija ovoga ulomka pomogla u raščišćavanju većine sporova glede Borninih titula, te time otvorila put i za bolje razumijevanje ukupnoga konteksta hrvatsko-franačkih odnosa i hrvatske povijesti prve polovice IX. st. uopće. Ta bi nova lekcija trebala glasniti:

“Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae ducis, Guduscanorum et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant”

Kako se dade vidjeti, po toj bi novoj lekciji ovoga ulomka franačkih Anala tu navedena Bornina titula *dux*-a ostala nedefinirana glede teritorijalnoga, odnosno gentilnoga sadržaja. Zapravo, Bornina bi se vladavina time stavljala u isti red s vladavinama Abodrita, Gačana i Timočana, te bi se teritorijalni ili gentilni sadržaj te titule definirao tek u naknadnoj retrospekciji, uz priziv na ono što se o toj vladavini dade razabrati iz daljega teksta istoga vrela.

U prilog ovako predloženoj lekciji navedenog mjesta iz Anala govori nekoliko stvari. Prije svega, prihvati li se stav, kojega zastupa i sam Katičić, kako je tekst Anala nastajao susljednim zapisivanjem zbivanja a ne kao naknadno sastavljeni cjeloviti tekst “za dulje razdoblje”.¹³ onda se razlikama kod navođenja titula u daljem tekstu mora pokloniti puna pozornost. S druge strane, međutim, valja voditi računa i o tomu da nisu svi događaji zapisivani odmah, već tek u naknadnoj retrospekciji (ali ne nakon “duljeg razdoblja” - koristeći se Katičićevom terminologijom), kada bi im dalji tijek gibanja dao posebno značenje. Upravo u takvu kontekstu valja promatrati činjenicu da je pisac Anala pod godinom 818. našao potrebnim opisati dolazak naprijed navedenih poklisara na Ludovikov dvor. Naime, taj, inače posve uobičajeni dolazak poklisara na carski dvor, dobio je na

¹¹ ISTO, 175-6.

¹² GOLDSTEIN, o.c. 167. Na sličan način Bornine titule tretira i KOS, o.c. 48, bilj. 1 (“Borna je bil vojvoda dalmatinski in liburnijski. Zval se je tudi vojvoda Guduskanov”).

¹³ KATIČIĆ, o.c. 171. Vidi također ovdje bilj. 3.

značenju tek izbijanjem Ljudevitova ustanka iduće godine, budući da je praktično ustanak bio najavljen Ljudevitovim istupom.¹⁴ Kako je u zbivanjima oko ustanka Borna igrao vrlo istaknutu ulogu, to nije teško objasniti kako se i zašto moglo dogoditi da njegovo ime prvi put u Analima bude zapisano samo s titulom bez bližega određenja. Uostalom, Bornina se titula jasno precizira (*Borna vero, dux Dalmacie*) već u nastavku teksta, koji se opet odnosi na događaje u svezi s ustankom i koji se organski nastavlja na unesak pod godinom 818., te se čak može smatrati kako je, zapravo, i nastao kao cjelina nakon okončanja prve faze gušenja Ljudevitova ustanka.

Uz to valja pripomenuti kako je autor Anala bio izvanredno dobro obaviješten o prilikama koje su vladale na području Bornine vladavine i u neposrednom susjedstvu, a sve to opet u svezi s Ljudevitovim ustankom. Ta se obaviještenost zrcali prije svega u prilično detaljnom prikazu pobune i pokoravanja *Guduscana*/Gačana, odnosno načinu na koji se Borna izvukao iz krizne situacije nastale kada su Gačani napustili bojno polje. Nadalje to potvrđuju i detalji o Ljudevitovu pohodu u Dalmaciju, s brojem ubijenih neprijatelja i zarobljenih kobila te, konačno, prikaz načina na koji se došlo do Bornina nasljednika. Tako se dobra obaviještenost može objasniti samo živom komunikacijom između Borne i njegova nasljednika s jedne, te dvora cara Ludovika s druge strane, ili još preciznije stalnim izvješćima što su na carski dvor stizala iz Bornine "zemlje". Ovakav zaključak jasno potvrđuje navod iz Anala po kojemu je 820. Borna prvo preko poklisara a potom i osobno sudjelovao u planiranju daljih akcija protivu Ljudevita.¹⁵ Konačno, valja na kraju dometnuti kako predložena lekcija čini posve transparentnim i slijed zbivanja, na području koje nas ovdje zanima, u prvim desetljećima IX. st.

Prije no što se, međutim, upustim u raščlambu tih zbivanja, valja dometnuti još i upozorenje glede načina na koji se franačka vrela IX. st. koriste zemljopisnim pojmovima, kako onima kasne antike tako i onima koja će se i nadalje rabiti u razvijenom srednjem vijeku. Naime, Katičić je nedavno posve ispravno uočio kako se kasnoantički pojmovi rabe u značenju *patria* koje daju "okvir za uspostavljanje i ozakonjenje rodovske vlasti". dometnuvši kasnije kako te *patriae* ujedno "nastavljaju tradiciju kasnorimskih upravnih područja".¹⁶ Pri tomu, ipak, ti pojmovi gotovo nikada ne odgovaraju onomu što se pod njima podrazumijeva u starijim vrelima, što se upravo najjasnije vidi na primjeru Dalmacije. Već se površnom, naime, raščlambom može jasno utvrditi kako za franačka vrela postoje tri Dalmacije - jedna je ona koju drži plemenski *dux* Slavena/Hrvata (o kojoj će ovdje i biti riječi), druga je Dalmacija uzak pojas oko gradova osvojenih 804. i vraćenih pod bizantsko vrhovništvo 809. ili 810.,¹⁷ a treća je ona koju su naselili i u ovo doba držali

¹⁴ RAČKI, o.c. 320: "Erant ibi ... legati ... Liudeviti, ducis Pannoniae inferioris, qui res novas moliens, Cadolaum comitem et marcae Foroiuliensis praefectum, crudelitatis atque insolentiae accusare conabatur". Riječ je, zapravo, o nastavku teksta čija se nova lekcija ovdje predlaže.

¹⁵ RAČKI, o.c. 324: "Borna quoque primo per legatos, deinde ipse veniens, quid sibi facto, opus esse videretur, suggestit".

¹⁶ KATIČIĆ, o.c. 41 i 174.

¹⁷ Odatle, primjerice, dolaze zadarski *dux* i biskup kao "legati Dalmatarum", te se u njihovoj nazočnosti odlučuje "de ducibus et populis ... Dalmatiae" (RAČKI, o.c. 310).

Srbi.¹⁸ Takav način uporabe starih zemljopisnih pojmova u novim uvjetima znao je dovesti do apsurdnih situacija kakva je ona kada se u franačkim Analima opisuje kretanje pobunjenoga donjopanonskog kneza Ljudevita 822.-823. On je, naime, pred premoćnim franačkim snagama i bez borbe 822. napustio Sisak i zaputio se k Srbima, za koje se u Analima veli kako su “zaposjeli veliki dio Dalmacije”. No, kada se sljedeće, 823. godine Ljudevit odlučio promijeniti boravište, autor Anala to formulira ovako: “napustivši Srbe (koji su ‘zaposjeli veliki dio Dalmacije’ - op. M.A.) prispjeo je u Dalmaciju k Ljudemislju, ujaku kneza Borne”.¹⁹ Očigledno se dakle kod autora, ili autorâ franačkih Anala, radilo o tomu da se pri uporabi staroga zemljopisnog nazivlja uzimalo *pars pro toto* s vrlo nejasnim predodžbama što je to nazivlje doista predstavljalo, što bi dalja raščlamba dala potvrditi i za druge antičke zemljopisne pojmove. S Liburnijom stvari stoje još čudnije, budući da se ona po svakoj interpretaciji vezuje uz prekovalebitsko područje (Gačani) i područje Kvarnera (Trsat), a ne uz ono koje se prvotno pod tim imenom podrazumijevalo kod antičkih autora.²⁰

Iz cijele ove raščlambe jasno proizlazi kako je “nastavljanje tradicija kasnorimskih upravnih područja” vrlo dvojbeno - ono se u najboljem slučaju odnosi tek na dio nekadašnjih “upravnih područja”, a sadržaj se zemljopisnih pojmova vremenom čak i mijenja. Nije, zapravo, teško u načinu na koji se u franačkim Analima rabe nazivi poput *Dalmatia*, *Liburnia* i sl., nazrijeti oslonac na Ptolomejevu geografiju i njegove zemljovide, posebice Petu kartu Europe na kojoj su predočena područja o kojima je ovdje riječ. Uporabu, pak, tih kasnije izgubljenih i tek u XV. st. ponovno “pronađenih” zemljovida,²¹ valjalo bi povezivati s kontaktima između karolinškoga dvora i Bizanta, ili još preciznije s pregovorima koji su između dvije strane vođeni do sklapanja mirovnoga sporazuma u Aachenu 812.. I doista, tada dogovoreno razgraničenje između dvaju carstava teško je zamislivo bez oslonca na zemljovide, i to ponajprije one Ptolomejeve koji su se upravo u Bizantu sačuvali sve do XV. st. Pretpostavljeni oslonac na Ptolomejevo zemljopisno znanje i nazivlje, kao i jasno uočeni pokušaj da se staro nazivlje, bez obzira na njegovo podrijetlo, prisposodi novim prilikama, prisiljavaju povjesničara da s vrlo velikim rezervama pristupa zemljopisnim pojmovima koji se mogu naći u franačkim Analima.

Potreba za oprezom se, možda najjasnije, vidi na primjeru franačke zemljopisne odrednice *regnum inter Savum et Dravum*, koja među povjesničarima od Račkoga nadalje izaziva nemalu zabunu. Ta će se odrednica, inače, pojavljivati u dokumentima od XII. st. nadalje kao oznaka za prostor srednjovjekovne Slavonije. Kod Franaka, međutim, tijekom

¹⁸ RAČKI, o.c. 327: “ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur”. Usp. tumačenje koje u svezi s ovim daje KATIČIĆ, o.c. 173.

¹⁹ RAČKI, o.c. 328: “relictis Sorabis ... Dalmatiam ad Liudemuhslum avunculum Bornae ducis pervenisset”. Ovako postavljeni Ljudevitov dolazak “iz Dalmacije u Dalmaciju” još je jedan jasan dokaz da je tekst Anala nastao susljednim zapisivanjem a ne kao cjeloviti tekst.

²⁰ Za antičku Liburniju usp. SUIĆ, o.c.

²¹ O srednjovjekovnoj sudbini Ptolomejevih zemljovida, koji su ostali sačuvani na Atosu (“Svetoj gori”), usp. Milica NIKOLIĆ, Renesansa Ptolomejeve geografije, u: *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, II, Beograd 1979, 67 i d.

IX. st. taj je pojam označavao tek dio *Pannoniae Inferioris*, jedne od vazalnih državnih tvorbi što su nastale početkom IX. st. na *limesu*-u carstva Karla Velikog. Istočna granica područja što se nazivalo *regnum inter Savum et Dravum*, a koje je 80-ih i početkom 90-ih godina IX. st. stajalo pod upravom kneza Bratislava,²² jasno se, međutim, dade odrediti po opisu putovanja poklisara kralja Arnulfa upućenih 892. bugarskom vladaru Vladimiru. Oni su, naime, tom prigodom, poradi zasjeda kralja Svetopulka s kojim je Arnulf bio u ratu, koristili zaobilazni put koji ih je iz *regnum*-a kneza Bratislava vodio do Odre (*de regno Brazlavonis per fluvium Odagra*), potom Kupe i konačno Save, niz koju su dalje putovali čamcima. Iz opisa toga puta tradiranog u *Anales Fuldenses*²³ jasno proizlazi kako se do Odre i Kupe dolazilo nakon što se napusti Bratislavov *regnum*, što znači da franačka odrednica *inter Savum et Dravum* nije pokrivala prostor današnje Slavonije. Gdje je, pak, točno završavao *regnum* Bratislava i počinjao drugi *regnum* u koji su spadale i Odra i Kupa i Sava, a po kojem su Arnulfovi poklisari mogli slobodno putovati, nije baš posve jasno, ako već tada nije bila uspostavljena i učvršćena granica na Kupi, i potom od Metlike do Samobora i dalje na Savu. Što se, s druge strane, tiče vlasti nad područjem kojim su se nakon napuštanja Bratislavova *regnum*-a kretali poklisari upućeni u Bugarsku, valja se samo prisjetiti komu je desetak godina (879.) ranije pisao papa Ivan VIII. preporučujući i zažeti čak zaštitu za svoga poklisara, također upućenog u Bugarsku.²⁴

*

S ovakvom novopredloženom lekcijom spomenutog ulomka Anala i pripomenama glede uporabe zemljopisnoga nazivlja u franačkim vrelima uopće, za polaznu točku raščlambе zbivanja u prvoj polovici IX. st. valja uzeti ono što se u Analima franačkoga kraljevstva čita pod god. 805. Potkraj su, naime, te godine, a nakon što su osvojenjem njihovih krajeva okončani uspješni pohodi na jugoistoku, pred cara Karla izašli mletački duždevi, te zadarski *dux* Pavao i tamošnji biskup Donat, ova dvojica posljednjih kao poklisari *Dalmatarum*. Cilj je njihova dolaska očigledno bio urediti prilike u novoosvojenim krajevima, što je prihvatio i sam car (o tomu govori rečenica: "*facta est ibi ordinatio ab imperatore de ducibus et populis tam Venetiae quam Dalmatiae*").²⁵ Čini se vrlo vjerojatnim kako je upravo tom prigodom bio konačno definiran i djelokrug vlasti koji se u vrijeme Ljudevitova ustanka podrazumijeva pod titulom *dux Dalmaciae* što je 818. i 819.

²² RAČKI, o.c. 379, gdje se područje Bratislavljeve vladavine ovako određuje: "in id tempus regnum inter Dravum et Savum flumine tenuit".

²³ RAČKI, o.c. 380: "Missi autem propter insidias Zuetinbaldi ducis terrestris iter non valentes habere, de regno Brazlavonis per fluvium Odagra usque ad Gulpam, dein per fluente Save fluminis navigio in Bulgaria perducti".

²⁴ Pisma pape Ivana VIII. u RAČKI, o.c. 7-9.

²⁵ Za stanje i događaje u primorskom dijelu Dalmacije s početka IX. st. zanimljive opservacije daje Roberto CESSI, *La Dalmazia e Bisanzio nel sec. XI*, Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, *Atti*, CXXXV/1967, 90. Odnosni tekst franačkih Anala u RAČKI, o.c. 310.

nosi Borna. Unutarnji je sadržaj te titule zapravo pokrivaio gentilnu vladavinu Hrvata, kakvom će se ona po prvi put jasnije ukazati pola stoljeća kasnije, u vrijeme Trpimirove vladavine, a kako je danas živim bojama rekonstruirao Katičić.

Područje je, pak, vladavine toga *ducis Dalmatiae* bilo okruženo drugim sličnim vladavinama što su nastale nakon uspješnih vojni cara Karla, i to: s juga novouspostavljenom jurisdikcijom zadarskoga *dux-a*, koja će za svega nekoliko godina biti vraćena pod bizantsko vrhovništvo; na zapadu se dalmatinski *ducatus* naslanjao na područje gentilne vladavine *Guduscanorum*/Gačana, koji će svoju autonomiju zadržati sve do 819.; sjeverno je susjedstvo zapremao *ducatus* Donje Panonije, kojemu na čelu 817. stoji Ljudevit, a koji će u diskontinuitetu funkcionirati kroz cijelo IX. st.. Sve se ove vladavine mogu okarakterizirati kao autonomna, poluneovisna područja na granici velikoga carstva, kojih se temeljne razvojne značajke mogu definirati u najkraćem ovako:

- a. u procesu formiranja državne organizacije ove tvorbe nisu imale izravnoga kontakta s antičkim naslijeđem, kakav je primjerice imalo merovniško carstvo;
- b. pri implantaciji političke vlasti ovdje se dosta rano razvio sustav *castra*, poradi čega su prvi tamošnji vladari, u znatno većoj mjeri no njihovi susjedi sa zapadne strane *limes-a*, izravno vladali nad ljudima i zemljom;
- c. na cijelome je tom području znatno kasnio proces feudalizacije na srednjim razinama društvene piramide, zbog čega je izostala pojava nasljednih službi a dugo se održavala važnost institucije vladareve “družine”, koja se s vremenom transformira u “veliku” ili “državnu družinu”;

Uza sve to, društva na istok od franačkoga *limes-a* pokazuju razmjerno visoku razinu etničke kohezije i istodobno odsustvo političkih formacija tipa plemenskoga ili klanškog principata kakve su ranije postojale kod Bavaraca, Alemana ili Burgundana, a koje su se potom utapale u karolinško carstvo. Na temelju svega rečenoga moguće je u naknadnoj retrospekciji uspostaviti dva temeljna tipa organizacije - na jednoj strani franački, u kojemu Frañci nastupaju kao osvajači koji svoju političku moć nameću zatečenima, a na drugoj poljsko-češki, u kojemu se primitivne plemenske strukture transformiraju u državne strukture.²⁶ Za ovu će prigodu biti dostatno naglasiti kako izvan ova dva modela ostaju Hrvati, a kasnije i Mađari.

Inače, Bornina i sve kneževine u susjedstvu, osim Donje Panonije koja je morala imati poseban položaj, bile su podređene furlanskome markgrofu. Posebnost položaja Donje Panonije proizlazi otuda što se ovo područje prostiralo unutar granica dviju različitih franačkih političkih i crkvenih jurisdikcija - Furlanske i Istočne markgrofovije, odnosno nadbiskupija u Aquileji i Salzburgu, koje je dijelila rijeka Drava, pri čemu nadležnost furlanskoga markgrofa nad jednim dijelom Donje Panonije potvrđuju izravno pritužbe što ih je 818. na račun markgrofa Kadolaha pred carem iznio donjopanonski knez

²⁶ Za nastanak, funkcioniranje, značajke i tipologiju ovakvih državnih tvorbi usp. Stanislaw RUSSOCKI, *Le limes carolingien - confins des systèmes du pouvoir et de la domination, Questiones Medii Aevi*, III/1984, Editions de l'Université de Varsovie 1986, s pouzdanim pregledom postojeće literature. Važne pripomene daje i Lech LECIEJEWICZ, *Le limes carolingien - frontière de deux zones culturelles, Isto*.

Ljudevit.²⁷ Način na koji je cijeli taj sustav funkcionirao jasno se očituje u trenutku kada 817. pred cara dolaze bizantski poklisari sa zahtjevom da se jasno i precizno razgraniče područja dvaju velikih sustava - franačkoga i bizantskog. Razmotrivši, dakle, njihov zahtjev car Ludovik prvo preda se poziva furlanskoga markgrofa, koji, kao onaj koji je osobno zainteresiran i ujedno dobro poznaje prilike, zajedno s bizantskim poklisarom ispituje o čemu je riječ. Nakon što su obojica utvrdili da se stvari izravno tiču, kako ih oni nazivaju, i Slavena i Romana, odlučuju osobno otići na područje spora. No, budući da se radi i o carevim izravnim interesima (razgraničenje s drugom velikom silom), na put kreće i carev osobni *missus*²⁸ koji, očigledno, ima zadatak štiti careve izravne interese. Drugim riječima, za razliku od ostalih državnih tvorbi što u ovo doba nastaju na karolinškome *limes*-u a koje same vode brigu o svojim istočnim granicama, tu gdje su se izravno dodirivala područja zapadnoga i istočnoga carstva nadzor je vrhovne franačke vlasti znatno čvršći. On, prije svega, podrazumijeva izravne kompetencije cara u pitanju vanjskih granica, pri čemu se sama egzekucija određenih poslova dobrim dijelom prepušta visokim dužnosnicima kao i onima, u ovom slučaju Hrvatima, koji su najizravnije zainteresirani.

Ovakvo postavljenu sliku moguće je dopuniti na temelju do danas istraženoga bogatog arheološkog materijala,²⁹ koji jasno ukazuje na zaključak kako se vrhovništvo karolinške vlasti vrlo realno materijaliziralo i u drugačijim formama. Pri tomu mislim na vojničko savezništvo koje je podrazumijevalo mogućnost nabave, a u nekim prigodama vjerojatno i dostavu moderne i kvalitetne bojne opreme - mačeva, kopalja i ostruga, ponekad i u vrlo luksuznim izvedbama. Ova je oprema nedvojbeno osiguravala vojnu ravnotežu ako ne i supremaciju karolinškim vazalima/saveznicima u svakom sukobu s neprijateljima carstva.³⁰ Uz to, moderna i učinkovita bojna oprema distribuirana je unutar vladajućega sloja, te je samim time učvršćivala njegovu društvenu poziciju i unutarnje odnose u tome sloju.

²⁷ Za podjelu političkih i crkvenih jurisdikcija usp. KOS, o.c. 37, bilj. 6; 51, bilj. 3. Kao *dux Pannoniae inferioris* Ljudevit pred carem Ludovikom "Cadolaum comitem et marcae Foroiuliensis praefectum crudelitatis atque insolentiae accusare conabatur" (RAČKI, o.c. 320).

²⁸ Odnosni tekst u RAČKI, o.c. 317.

²⁹ Arheološki je materijal publiciran u raznim prigodama i na različitim mjestima, a za sumarne preglede s potrebnom literaturom usp.: Janko BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata*, Zagreb 1980; Zdenko VINSKI, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta*, XI/1981; Dušan JELOVINA, *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, Split 1986; Mate ZEKAN, Karolinški i posljednjkarolinški nalazi iz Bosne i Hercegovine, *Livanjski kraj u povijesti*, Split-Livno 1994. Problem datiranja karolinških nalaza valja rješavati u svezi sa svime što je ovdje rečeno, a što praktično znači kako najstariji karolinški nalazi na hrvatskome području, i to oni koji nedvojbeno potječu iz kompaktnih grobnih cjelina u koje su dospjeli kao dio ukopnoga ritusa, ne bi trebali biti datirani u vrijeme prije početka IX. st. Gornju, pak, vremensku granicu ovakvih nalaza nije tako lako odrediti budući da ona ovisi o dinamici i uspješnosti procesa krsitijianizacije, što stoji u najbližoj svezi s ukopnim obredima i običajem polaganja materijalnih dobara i vojne opreme u grobove.

³⁰ Za širu društvenu važnost importirane vojničke tehnologije usp. Laszlo MAKKAI, Les caractères originaux de l'histoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le Moyen Age, *Acta Historica Academiae scientiarum Hungaricae*, XVI/3-4, 1970, 268-9.

Izvan, dakle, ovoga područja izravnoga nadzora franačke vlasti, na kojemu se razvija zametak ranosrednjovjekovne državne organizacije Hrvata, ostaje, međutim, istočno susjedstvo franačkoga "dalmatinskog" *ducatus*-a, zapravo dobar dio antičke provincije Dalmacije,³¹ što ga drže Srbi, kod kojih još uvijek postoji policentrični oblik gentilne vladavine. O takvu obliku vladavine jasno govori izričaj u Analima, po kojemu "jedan od njihovih knezova" posjeduje svoj "grad".³² U kojoj, pak, mjeri franačka vlast nadzire i to područje ostaje nejasno, no činjenica da se 817. pred carem Ludovikom pojavljuju i poklisari Timočana, koji da su, po tvrdnji autora Anala, "nedavno napustili Bugare i priklonili se našoj (sc. Franačkoj) oblasti", govore bi u prilog zaključku o nekoj vrsti nadzora. Dalja potvrda takva zaključka može se naći i u Einhardovim riječima zapisanim u *Vita Karoli imperatoris*, prema kojima je car osvojio i cijelu Dalmaciju izuzimajući samo onaj uski pojas oko primorskih gradova i gradove same, što je 812. konačno bilo predano bizantskome caru.³³

Ovako ocrtana slika odnosa doživjet će krupne promjene krajem drugog i početkom trećega desetljeća IX. st. u svezi s ustankom *dux*-a Donje Panonije, Ljudevita. Širina i zamah pokreta kojemu je donjopanonski knez stajao na čelu, što stoji u izravnoj svezi s njegovim osobnom karizmom i sposobnošću uvjeravanja vođa različitih gentilnih vladavina kao najučinkovitijim oblicima djelovanja u uvjetima početka IX. st., doveli su do toga da je ustanak iz temelja ugrozio sigurnost jugoistočnih granica carstva.³⁴ Gušenje ustanka zahtijevalo je mobilizaciju svih raspoloživih carskih snaga na širokom prostoru od Bavarske do Furlanije, pa nije čudo što je u takvim okolnostima i pomoć koju je caru pružio Borna kao *dux Dalmaciae* bila više no dobrodošla i obilato nagrađena. Bornine i vojne snage koje su mogli priskrbiti Gačani ipak, unatoč činjenici da ih autor Anala označuje izrazom "veliko mnoštvo", nisu bile takve da bi izravno sudjelovale u ekspedicijama što su pokretane protiv Ljudevita. Stoga su, po svemu sudeći, te dvije grupacije (*dux Dalmaciae/Croatorum* i *Guduscani/Gačani*) kod prve ekspedicije 819. samo osiguravale bok na jednome od tri glavna pravca kojima su se kretale franačke snage.³⁵

U takvoj je, dakle, konstelaciji došlo do već čuvenoga sukoba na Kupi, kojom prigodom je u prvome sudaru protivnika izbila pobuna Gačana. Oni su na svome "vijeću", kako tu ustanovu naziva Katičić,³⁶ odlučili odustati od sukoba s pobunjenim panonskim knezom i vratiti se svojim kućama. Njihovo napuštanje bojnoga polja ugrozilo je i samoga

³¹ Područje pod izravnom vlašću hrvatskih knezova prve polovice IX. st. dosta precizno je moguće ograničiti na temelju arheoloških nalaza s izrazitim karolinškim značajkama. Usp. ZEKAN, o.c.

³² U priči o Ljudevitovu bijegu među Srbe 822. navodi se kako je "uno ex ducibus eorum (sc. Soraborum - op. M.A.) a quo receptus est per dolum interfecto, civitatem eius in suam redegit dicionem" (RAČKI, o.c. 327).

³³ *Einhard/Život Karla Velikog*, 74.

³⁴ Ustanak, svatko na svoj način, prikazuju KOS, o.c. XXXVII-XXXIX; Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 310-316; Nada KLAJIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 208-212; BUĐAK, o.c. 17-8; GOLDSTEIN, o.c. 166-172.

³⁵ Opis prve godine borbi protivu Ljudevitovih ustanika u RAČKI, o.c. 321-323, gdje je i izričaj "Borna vero, dux Dalmaciae, cum magnis copiis ad Colapium ... occurrens".

³⁶ KATIČIĆ, o.c. 178.

Bornu koji se morao osloniti na svoju “družinu”,³⁷ no tijekom samoga sukoba i Ljudevit je doživio izdaju u svojim redovima, kada ga je napustio tast. Ovakav tijek bitke čini se posve jasno potvrđuje kako se Borna ni u kojemu slučaju nije ponašao kao gentilni vladar, knez. Gačana. Odbijanje, pak, pružanja pomoći franačkim gospodarima, na što se svodio postupak Gačana, iskoristio je sada Borna i pod izlikom uspostave ranijega stanja, kako je to protumačeno i na carskome dvoru, pokorio Gačane. O svemu je, očigledno, vrlo opširno izvijestio Ludovikov carski dvor, kamo je poslao poklisare a potom se i sam pojavio nakon što je na razmeđu 819. i 820. sanirao provalu Ljudevitove vojske u svoju Dalmaciju. Najvjerojatnije je upravo tom prigodom, pored planiranja daljih akcija protiv pobunjenoga panonskoga kneza, sankcionirano pokoravanje Gačana i uspostava Bornine izravne vlasti proširenjem njegove titule, koja je od sada imala glasiti *dux Dalmaciae atque Liburniae*.

No, ako je i uspostavio svoju izravnu vlast nad Gačanima, odnosno nad područjem koje se među Ludovikovim obrazovanim dvorjanima nazivalo Liburnijom, Borna nije mogao posve skršiti tradiciju tamošnje gentilne vladavine. To se najjasnije očituje u činjenici da je još sredinom X. st., u vrijeme kada Hrvatsku opisuje car Konstantin Porfirogenet, isto područje (županije Gacka, Lika i Krbava) uživalo poseban status pod upravom bana, a u okviru vlasti hrvatskih knezova.³⁸ Uz to, nije posve jasno niti to u kolikoj je mjeri Borna bio u stanju nadzirati centrifugalne sile gentilnoga uređenja u svojoj vlastitoj kneževini. Franački anali u sklopu prikaza Ljudevitova napada na Borninu Dalmaciju spominju utvrde u koje je ovaj povukao svoje snage,³⁹ što po svemu sudeći podrazumijeva ipak drugačiji odnos od onoga koji postoji kada *unus ex ducis* raspolaže svojom *civitatis*. Sve to, međutim, još uvijek nije dostatno da bi se odgovorilo na pitanje jesu li i u kojem broju te utvrde stajale pod izravnim nadzorom samoga kneza, odnosno jesu li još uvijek postojale i takve koje su stajale pod nadzorom lokalnih rodovskih prvaka. Uglavnom, čini se mogućim izvesti zaključak kako temeljne značajke Bornine vladavine još uvijek nisu zadovoljavale svih devet kriterija koje je nedavno češki arheolog Martin Gojda postavio kao ključne za karakterizaciju bilo koje ranosrednjovjekovne političke vlasti kao zaokružene državne vlasti,⁴⁰ a koje će hrvatska država zadovaljavati u X. i XI. st.

Bez obzira, međutim, na takvo stanje stvari, čini se da godina 820., prije svega s motrišta kasnijega razvoja, predstavlja pravu prekretnicu u stvaranju ranosrednjovjekovne hrvatske države. Teritorijalno širenje i zaokruživanje jezgre buduće države dobilo je potvrdu sa strane franačke vrhovne vlasti, čime je upotpunjen status dvostruke legitimacije kneževske vlasti – s jedne je strane ona, naime, legitimirana kao gentilna vladavina kako je obrazlaže Katičić, dok je s druge strane uživala potvrdu i potporu jedne od dviju najviših suvremenih političkih instanci, franačkoga cara. To preplitanje dviju legitimacija najjas-

³⁷ Za Bominu “družinu”, koju autor Anala naziva “pretorijancima”, usp. KATIČIĆ, *o.c.* 186 i d. Za “družinu” u Istočnoj srednjoj Europi, pored djela navedenih ovdje u bilj. 26 usp. i MAKKAJ, *o.c.* 270-1.

³⁸ Usp. ŠIŠIĆ, *o.c.* 449-450; GOLDSTEIN, *o.c.* 157.

³⁹ RAČKI, *o.c.* 322, gdje se navodi kako, poslije Ljudevitova upada u Dalmaciju, “Borna se paenitus inparem conspiceret, omnia sua castellis inclusit”.

⁴⁰ Martin GOJDA, *The Ancient Slavs. Settlement and Society*, Edinburgh University Press 1990, 56-7

nije se očituje u trenutku kada se, 821., na vlast uspinje Bornin nasljednik, Ladislav. Opis toga čina što nam ga je ostavio autor franačkih Anala naglašava tri elementa na kojima počiva legitimitet Ladislavljeve vlasti:

- a/ izabrao ga je "narod" (politički narod - *populus*) kneževine,
- b/ iz redova kneževske dinastije (on je Bornin *nepos*),
- c/ da bi potvrdu dobio od franačkoga cara.⁴¹

Sva su tri elementa jasno učvršćivala kneževski položaj, ali istodobno nedvojbeno otvarala put integriranju društva na višoj razini. Pri tomu valja ovdje samo naznačiti da je preduvjet toj integraciji, uz jasno izdvojenu kneževsku dinastiju,⁴² bilo i postojanje oralno tradiranoga mita (kao bitno različite kategorije od neutralne "narodne tradicije") o zajedničkom podrijetlu Hrvata (ne ulazeći u raščlambu značenja te etničke oznake), kakvoga zasvjedočuju Konstantin Porfirogenet u X. i Toma Arcidakon u XIII. st.⁴³ Taj je mit, kombiniran sa situacijom političkoga i oružanog konflikta kakav je bio onaj s Ljudevitom, cementirao veze unutar društva i predstavljao platformu s koje je u sljedećim desetljećima, na rubu i pod okriljem jednoga velikog carstva, a iz okvira postojeće gentilne vladavine, stvorena hrvatska ranosrednjovjekovna država.

Iako centrifugalna po samoj svojoj naravi, takav je proces uživao podršku carske vlasti, koja je, u situaciji kakva je već vladala na jugositočnim granicama, između dva zla birala ono manje. Uspostavljeni odnosi međusobnoga povjerenja i potpomaganja samo su potvrđivani događajima kao što je 823. bila fizička likvidacija nekadašnjega pobunjenika Ljudevita. Likvidaciju je obavio član vladajućega roda, Bornin ujak Ljudemisl, o čemu je odmah bio izvješćen i sam car Ludovik.⁴⁴ Čini se čak mogućim da su Ljudevitova smrt i sada upražnjeno mjesto kneza Donje Panonije otvorili mogućnost za dalju teritorijalnu ekspanziju vlasti vladara Hrvata. Takvu zaključku u prilog govori nekoliko stvari.

Prije svega valjalo je, s carskoga motrišta, na neki način alimentirati odanost hrvatskih knezova i njihove vladajuće elite u situaciji kada su se na jugoistočnim granicama već pojavili novi neprijatelji - Bugari. Bugarski je prodor i uspjeh iz 827. pripisan nesposobnosti furlanskoga markgrofa Baldrika, što je rezultiralo administrativnom preustrojbom u kojoj je njegova markgrofovija 828. ukinuta i podijeljena među četiri *comes*-a.⁴⁵ Istodobno

⁴¹ RAČKI, *o.c.* 325: "Interea Borna, dux Dalmatiae atque Liburniae, defunctus est, et petente populo atque imperatore consentiente nepos illius, nomine Ladasclavus, successor ei constitutus est" (kurziv moj - op. M.A.).

⁴² Osim izbora Bornina nepos-a za novoga kneza, postojanje i značenje vladarske dinastije zasvjedočuje i uloga Bornina rođjaka (*avunculus*) Ljudemisla, koji je 823. primio Ljudevita i potom ga smaknuo (usp. RAČKI, *o.c.* 328).

⁴³ Rekonstrukcija mita o doseljenju Hrvata daleko bi nadilazila potrebe ovoga teksta, te je za ovu prigodu dostatno upozoriti na istraživački pravac što ga je otvorio svojom raspravom o tom pitanju BUDAK, *o.c.* 62-4. Za značenje usmeno prenošenih mitova u suvremenim ranosrednjovjekovnim društvima usp. Hermann MOISL, *Kingship and Orally Transmitted Stammestradition among the Lombards and Franks*, u: *Die Bayern und ihre Nachbarn*, Teil 1 (ur. Herwig WOLFRAM i Andreas SCHWARCZ), Wien 1989.

⁴⁴ Usp. ovdje bilj. 39.

⁴⁵ Usp. KOS, *o.c.* 77, 84-5.

s ovom vanjskom ugrozom došlo je i do popuštanja unutarnje kohezije samoga carstva,⁴⁶ a narastajući su sukobi unutar carske obitelji zahtijevali da se potencijalne saveznike sve više nagrađuje. Tipično je u tome pravcu djelovala situacija iz 832. kada je Ludovik, sin cara Ludovika Pobožnoga, krenuo protivu brata Karla s vojskom sastavljenom od Bavaraca i "onih Slavena koje je *mogao sebi privući*".⁴⁷ Slijedom, pak, gore iznešenih pripomena glede domašaja vlasti franačkoga dužnosnika, kneza Bratislava, kojega je *regnum* prvotno zapremao prostor *inter Savum et Dravum* ali samo na širem karantanskom, odnosno području današnje Slovenije, ne bi bilo teško braniti pretpostavku kako je upravo u godinama nakon Ljudevitova ubojstva došlo do onog odvajanja jednog dijela Hrvata i zaposjedanja "Ilirika i Panonije", te susljednoga uređenja međusobnih odnosa, o čemu se tradicija sačuvala u sklopu 30. glave Porfirogenetova djela.⁴⁸

Bilo kako bilo, hrvatska kneževina sa smirivanjem prilika poslije propasti Ljudevitova ustanka praktično nestaje iz suvremenih franačkih vrela prve polovice IX. st. i to naprosto stoga što na ovoj strani više nije bilo nikakvih neprilika na relaciji hrvatski knez - (furlanski markgrof - kada je čast ponovno uspostavljena) - car. Posljednja danas poznata epizoda tih odnosa, iz vremena prije no što se hrvatski knezovi u rasapu franačkoga sustava konačno otesu veze vrhovništva, vezana je uz boravak teologa i misionara Gottschalka na dvoru kneza Trpimira. O utjecaju i mjestu što ga je ovaj redovnik i teolog zauzimao u suvremenoj intelektualnoj i uopće društvenoj hijerarhiji karolinškoga carstva jasno govori činjenica da je nalog za pisanje traktata kojim bi se opovrglo njegovo naučavanje o dvostrukoj predestinaciji došao izravno od samoga kralja Karla Čelavog.⁴⁹ Pojava, dakle, jedne ovako istaknute osobe na dvoru hrvatskoga kneza očigledno stoji u uskoj svezi s njegovim prethodnim boravkom na dvoru furlanskoga markgrofa Eberharda na čiju ga je preporuku zacijelo Trpimir i ugostio na svome dvoru. U svojim uspomename Gottschalk će, pišući u posve drugom kontekstu, ostaviti u dvjema opaskama vrlo vrijedna svjedočanstva o zemlji koju je posjetio. Jedno od tih svjedočanstava jest činjenica da on hrvatskoga vladara naziva *rex Sclavorum*⁵⁰ što zacijelo treba prije svega shvaćati kao kvalifikaciju njegove vladavine, s kojom se inače učeni teolog mogao izbliza upoznati. S jedne je, naime, strane Gottschalk kao knežev gost bio svjedokom mnogih vladarskih čina, između ostaloga i ratnoga pohoda što ga je Trpimir sam za njegova boravka vodio protiv *gentem Grecorum*. S druge je strane, bilo prije dolaska na knežev dvor bilo poslije toga, putovao u Bugarsku, najvjerojatnije istim onim posavskim pravcem koji će 879. i 892. koristiti papinski i Arnulfovi poklisari. U svezi s tim iskustvom osobnoga putovanja stoji i opaska kako je Trpimirova Dalmacija "uistinu duga provincija".⁵¹

⁴⁶ Usp. Geoffrey BARRACLOUGH, *The Crucible of Europe. The ninth and tenth centuries in European history*, Berkeley and Los Angeles 1976, 56 i d.

⁴⁷ KOS, o.c. 93: "cum Baiuariis ... et Sclavis quos *ad se vocare poterat*" (kurziv moj - op. M.A.)

⁴⁸ Usp. RAČKI, o.c. 271.

⁴⁹ MCKITTERICK, o.c., 212.

⁵⁰ RAPANIĆ, o.c. 99: "Tripemirus rex Sclavorum".

⁵¹ RAPANIĆ, o.c. 100: "per totam Dalmatiam, longissimam revera regionem".

Iz ove dvije konstatacije jasno proizlazi zaključak kako Trpimirova Hrvatska više nije obična mala gentilna vladavina smještena na uskom pojasu neposrednoga zaleđa starih priobalnih gradova. Izrastanju, međutim, političke tvorbe kojoj na čelu sredinom IX. st. stoji Trpimir, koji sam sebe naziva *dux Croatorum*, no kojega učeni franački teolog smatra *rex*-om, u dobroj je mjeri zaslužan polustoljetni boravak u onomu što bi se slobodno moglo označiti kao “franački politički inkubator”. Taj je svojevrсни “inkubator”, naime, zemlji osigurao mogućnost teritorijalnoga zaokruženja kao i relativni mir na obodu velikoga suvremenog supersustava (karolinško carstvo), ali ipak izvan i postrani tijekomova “velike povijesti”. Drugim rječima rečeno, to je značilo nesmetanu mogućnost unutarnje integracije na cijelom području kneževske jurisdikcije. U kojoj je mjeri, pak, boravak u tome “inkubatoru” utjecao na ukupnu transformaciju društva dovoljno jasno govori činjenica da je upravo iz furlanskoga/franačkog crkvenoga središta, Akvileje, krenuo i dugo bio vođen proces kristijanizacije (što se pojmovno bitno razlikuje od pokrštanja). Kako je, pak, ta transformacija tekla i kakve je oblike imala vjerojatno će biti mnogo jasnije kada se sumiraju dosad postignuti rezultati arheoloških istraživanja te istraživanja povjesničara umjetnosti.

Mladen Ančić: FROM A CAROLINGIAN OFFICIAL TO A CROATIAN RULER

Summary

On the basis of Frankish sources of the time and findings of archeological excavations, the author makes an attempt to delineate the framework of the political turmoil of the first part of the IXth century within which rose the Croatian principality. The author supports the arguments of a segment of the text *Annales regni Francorum* which relates to the Croatian prince and Frankish vassal Borno. From this new insight the author further develops a description of the first phases in the development of the principality contending that prince Borno utilized the conflicts surrounding the uprising of his neighbour Ljudevit, the prince of the lower Panuonia principality, in order to expand the territory under his rule. Alongside a review of the typology and characteristics of the societies growing at the *limes* of the Carolingian empire, the author situates the further development and inner integrative processes of the Croatian principality into this context.